

BARTÓK ISTVÁN

Sylvester János elrejtett kincsei

Szemponatok a Grammatica Hungarolatina új kiadásához

Sylvester János latin–magyar nyelvtanának talán a leggyakrabban idézett sorai anyanyelvünk feltáratlan értékeire figyelmeztetnek:

„[...] ugyanúgy járunk el mi is, mint azok az emberek, akiknek mérhetetlen kincs van elásva a kertjükben, és mégsem tudják felhasználni, holott nyomorultul szegények, mert nem tudják, hová van a kincsesláda elrejtve. El volt rejtve idáig anyanyelvünk kincsesládája is, amelyet most találunk meg, és most hozunk napvilágra először. Ha nem vonakodunk élni vele, akkor rövidesen (mint óhajtom és remélem) koldusszegényekből dúsgazdagokká lehetünk”.¹

A lappangó kincs hasonlata érvényes magára a munkára is. Jóllehet az elmúlt évtizedekben a kutatás sok értékes adalékkal gazdagította Sylvester János grammatikusi munkásságára vonatkozó ismereteinket, bizonyos, hogy még mindig van mit a felszínre hozni.

A *Grammatica Hungarolatina* 1989-es hasonmás kiadásához írott kísérőtanulmányában Szörényi László röviden, de minden lényeges mozzanatra utalva foglalja össze a munka legjellemzőbb vonásait, a szöveg hagyomány és a kutatók történetét. Említi, hogy megbízható kiadás nem áll rendelkezésünkre. Sylvester szóban forgó művét először Kazinczy Ferenc tette közzé 1808-ban,² de „másolatába sok hiba csúszott”. A következő kiadó, Toldy Ferenc (1866)³ „szintén sok hibát vétett, időnként még bele is javított a szövegbe”. Ezt nyomták újra Amerikában 1968-ban,⁴ „javítások nélkül”.⁵ Az egyetlen példányban ismert eredeti nyomtatványról két hasonmás kiadás készült: a hivatkozott 1989-est megelőzte az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportjának 1977-es kö-

¹ *Sylvester János latin–magyar nyelvtana*. Ford. C. VLADÁR Zsuzsa. Bp. 1989. 71. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 185.) /A továbbiakban: C. VLADÁR (1989.)/

² *Magyar régiségek és ritkaságok*. Kiad. KAZINCZY Ferenc. Pest, 1808.

³ *Corpus grammaticorum linguae Hungaricae veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsüig*. Kiad. TOLDY Ferenc. Pest, 1866. /A továbbiakban: TOLDY (1866.)/

⁴ SYLVESTER, Johannes Pannonius: *Grammatica hungaro-latina*. Kiad. SEBEOK, Thomas A. Bloomington–The Hague, 1968.

⁵ SYLVESTER János: *Grammatica Hungarolatina*. Sárvár, 1539. Bp. 1989. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 22.) SZÖRÉNYI László kísérőtanulmánya: 7–9.

tete.⁶ Szükségtelen hangsúlyozni, hogy milyen mértékben járulhatna hozzá a további kutatások eredményességéhez egy könnyen hozzáférhető, pontos szöveg, a szükséges jegyzetekkel, magyarázatokkal.

Az MTA Irodalomtudományi Intézetében Pajorin Klára ötlete alapján született meg az elhatározás, hogy az intézetben szerkesztett nagy múltú sorozatban, a *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorumban* meg kellene jelentetni a *Grammatica Hungarolatinát*. A megtisztelő feladat nekem jutott. A munka előkészítése során mind több olyan érvet találok, amelyek az újabb kiadás szükségességét indokolják. Az alábbiakban ezek közül emlétek néhányat, egy-egy példával illusztrálva őket. Utalok a szöveg egyes szavaihoz kapcsolódó problémákra éppúgy, mint általános koncepcionális kérdésekre.

Az újabb kiadásban először is javítani kellene az eredeti nyomtatvány alapján az előző redakciók hibáit. Az első lapok egyikéről hozok egy példát a félreolvasásra és annak következményeire. Az ajánlólevélben, az ívszámozás nélküli második lap rektóján kétszer, a 8. és a 18. sorban fordul elő a „rectis studiis” kifejezés. (Lásd a mellékelt ábrát!) Toldy a második esetben a helyes alakot közli, az első előfordulásakor viszont kiadásában „totis studiis” szerepel.⁸

*ta q̄ lucē eēnt̄ adepta. Id̄ aut̄ usu uenīr̄ solet̄ partī ob ma
lignantē horū naturā. Partī uero Ḡ potīst̄e quōd̄ ti nondū
satis̄ itelligūt̄ q̄tū hoc studiorū genus, rectis studiis momē
ti pr̄beat̄ q̄tūq̄ referat̄ ex naturali sermone pegrinū cō
parare. Et quāq̄ hęc alijs̄ parua nimis ac contēnenda uē*

*prouehūt̄ studia, Ḡ quasi p̄mās̄um illis̄ pr̄bēt̄, nec patiūt̄ur
prius, ad sumā gradū facere, q̄ quę p̄mo discēda erāt̄ pro
be tenuerūt̄. Qua re q̄tū rectis studiis consulāt̄ res ipsa lo
quit̄ur. Vidēus enī apud̄ illas̄ inuentutē ī lrārū studio bra
ni ad aliquod̄ īgenij̄ nomē peruenīr̄, ac mox ad eruditionis*

⁶ *Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium* 4. Kiad. MOLNÁR József. Bp. 1977.

⁷ A sorozatot 1930-ban JUHÁSZ László alapította, 1944-ig kiadója és szerkesztője volt. A Series Nova KLANICZAY Tibor kezdeményezésére 1976-ban indult, szerkesztette PIRNÁT Antal (1976–1992), SZÖRÉNYI László (1985–) és PAJORIN Klára (1988–).

⁸ TOLDY (1866.) 5.

Ezt a változatot vette figyelembe C. Vladár Zsuzsa, a *Grammatica Hungarolatina* modern fordítója. Így nála a szóban forgó részlet:

„[...] nem látják át eléggé azt, hogy ennek a tudománynak milyen jelentősége van az összes többi szempontjából”.⁹

Mi viszont átláthatjuk, hogy a pontatlan szövegkiadás alapján rossz fordítás készül. Sylvester Jánosról szóló monográfiájában Balázs János a *Grammatica Hungarolatina* számos részletét lefordította. Rendszeresen hivatkozik Toldyra, de éppen ezen a helyen bizonyos, hogy nem az ő kiadását, hanem az eredeti nyomtatványt vette figyelembe, hiszen latinul is idézi a kérdéses kifejezést, mégpedig helyesen. Az ő fordítása így hangzik:

„Sylvester ezután arról beszél, hogy némelyek megvetik ezeket [a gyermeki tanulmányokat], mivel 'még nem látják eléggé, milyen fontos a tanulmányoknak ez a neve az igaz tudományok (*recta studia*) szempontjából’.”¹⁰

Sajnálatos, hogy a teljes munka fordítója ezen a helyen nem használta fel Balázs magyar szövegét, pedig van olyan eset, amikor hivatkozik rá, hogy megoldását tőle vette át.¹¹

Az egyes szavakhoz fűzött magyarázatokban érinteni lehetne olyan problémákat is, amelyekkel az eddigi kutatás nem foglalkozott. Sylvesternek a magyar grammatikai terminológia létrehozására irányuló törekvéseit sokan méltatták, mégis akad még ezen a területen is pontosítani való. Példámat most a *Grammatica Hungarolatina* legvégéről hozom.

Hivatkozott monográfiájában Balázs János a főszövegben a latin grammatikának csak a legfontosabb jellemzőit fejteti ki részletesebben, majd a jegyzetekhez utalja az olvasót, és ott jó hét sűrűn teleírt lapon ismerteti a további fontos tudnivalókat.¹² A hagyományos nyolc beszédrész tárgyalásával kapcsolatban egyik fő forrásként Donatust jelöli meg. Az utolsóként említett mondatrész az indulatszó.

„Az *interiectio* meghatározása is egyezik a Donatuséval. [...] E beszédrész egyetlen járuléka Sylvester szerint is, akárcsak Donatusnál, a *significatio*. Az indulatszó négyféle lelkiállapotot fejezhet ki: örömet, fájdalmat, csodálkozást és félelmet [...]. A szerző e felsorolásában is Donatust követi. Az *interiectio* e rövid elemzésével Sylvester befejezi a beszédrészek tárgyalását, s ezzel műve végét is ér.”¹³

Később terjedelmes tanulmány is született a magyar terminológiáról. Kovács János részletesebben méltatja Sylvester magyar műszavait, köztük az *interiectio* meghatározásában szereplőket is. Idézi Sylvester magyar szövegét, megadva a

⁹ C. VLADÁR (1989.) 15.

¹⁰ BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 187.

¹¹ C. VLADÁR (1989.) 66. jegyzet, 80.

¹² BALÁZS J.: *i. m.* (1958.) 199; 408–415.

¹³ BALÁZS J.: *i. m.* (1958.) 415.

fontosabbnak ítélt kifejezések latin megfelelőjét: „'Az közbe üetís az szóbeszídnek egygy része [pars orationis], melly lileknek indulattyát [mentis affectum] jecczi [significat] esmeretlen szóval'.” Különösen szerencsésnek találja a lélek indulatának említését:

„A latin terminus szó szerinti fordítása nem érzékelteti a definícióban egyértelműen kifejezésre jutó funkciót: 'léleknek indulatját jelenti', ami a mai terminus (*indulatszó*) előtagjában is fennmaradt. A 'mentis affectum' azt is bizonyítja, hogy szerzőnk – korát messze megelőzően – rátapintott a szójelentés összetett voltára: az nemcsak az intellektuális, hanem az emocionális, affektív tényezőket is magába foglalja.”

A tanulmányíró az „esmeretlen szóval” latin változatát [voce incognita] nem tartja szükségesnek idézni, ám a magyar kifejezéshez a következő magyarázatot fűzi:

„Szerintem az 'esmeretlen szó' mögött is ennek a gondolatnak a lényege húzódik meg: a szavak nemcsak az 'ismeretek hordozói', hanem a hozzájuk fűződő 'indulatok'-éi is.”¹⁴

Jómagam is szívesen csatlakoznék Sylvester „korát messze megelőző” zsenialitásának méltatásához, de a vizsgált probléma sajnos éppen nem ehhez szolgáltat argumentumokat. Be kell látnunk ugyanis, hogy az indulatszó magyarázatánál Sylvester semmi másra nem „tapintott rá”, mint a *Grammatica Hungarolatina* írása idején az európai latin nyelvkönyvirodalomban tömegesen elterjedt fordulatokra, és forrásainak korrekt, szó szerinti fordítását adta. Mint látni fogjuk, a mintákat keresve nem is mindig a legjobb szövegváltozatokból merített.

Számos példát lehetne hozni a „mentis affectus” előfordulásaira is,¹⁵ de érdekesebb problémára irányítja figyelmünket az „esmeretlen szó”. Semmiképpen nem tekinthetünk el attól a körülménytől, amelyik az idézett szerzők figyelmét elkerülte: itt Sylvester forrása nem a hiteles Donatus-hagyomány, hanem egy szövegromlást tartalmazó változat.

Rubinyi Mózes 1913-ban „tüzetesen egybevetette” Donatus fennmaradt szövegeit a *Grammatica Hungarolatina*-val. Arra a megállapításra jutott, hogy a „csaknem szóról szóra való átvétel Donatusból [...] a definíciók anyaga”. Sylvester valamennyi meghatározását áttekintette, de a Donatustól való eltéréseknek csak a tényét jelezte. Így az interiectionál is csak utalt rá, hogy „itt a felfogás különbözik”, annak mibenlétét nem részletezte.¹⁶ A különbséget senki sem kereste; a későbbiekben általánossá vált annak hangoztatása, hogy Sylvester definíciói Donatust követik.

¹⁴ KOVÁCS János: *Sylvester János szerepe a magyar nyelvészeti terminológia kialakításában.* = Magyar Nyelv 1988. 155–167, 270–283; 276.

¹⁵ Hogy csak az ebben a tanulmányban hivatkozott helyekre utaljak: lásd a 17, 18, 22, 23, 24, 33. jegyzeteket!

¹⁶ RUBINYI Mózes: *Sylvester és Donatus.* = Irodalomtörténet 1913. 321–325; 324.

A *De octo partibus orationis* mértékadónak tekinthető kiadásából – amit Rubinyi is használt – egyértelműen kiderül a helyes szöveg. Az *Ars minor* tömör megfogalmazása szerint:

„Interiectio quid est? Pars orationis significans mentis affectum voce incondita. Interiectioni quid accidit? Tantum significatio. Significatio interiectionis in quo est? Quia aut laetitiam significamus, ut evax, aut dolorem, ut heu, aut admirationem, ut papae, aut metum, ut attat, et siqua sunt similia.”¹⁷

Mint láthatjuk, Sylvester meghatározása az *Ars minor*ének felel meg, kivéve az ‚incondita’ kifejezést: ehelyett ‚incognita’, azaz magyarul ‚esmeretlen’ áll. Donatus részletesebb *Ars grammaticájában* az interiectio kifejtése is bővebb, de ott is „vox incondita” szerepel.¹⁸

Donatus kifejezéseit a későbbi grammatikusok is tiszteletben tartották. Servius kommentárjában is megjelenik a „vox incondita”.¹⁹ Közeledve időben és térben a *Grammatica Hungarolatina* keletkezéséhez, tapasztalhatjuk, hogy mindezeket később is így tudták, ha nem is minden kiadó. Németországban módomban nyílt számos olyan grammatikai munkát átnézni, amelyeket Sylvester forrásként használhatott. 1527-ben egy kötetben láttak napvilágot három grammatikus, Asper Iunior, Donatus és Phocas munkái. A kiadó Donatusnak az interiectioniőről szóló szakaszát magyarázva Priscianus kommentárjára hivatkozik, amelyből kiderül, hogy miért szerepel Donatusnál az ‚incondita’ kifejezés.²⁰

Priscianus egyébként Donatus meghatározását saját grammatikájában is felhasználta, hivatkozva forrására. Egy 1528-as kiadásban is olvasható, amint az

¹⁷ *Donati de partibus orationis ars minor*. Grammatici Latini IV. Kiad. KEIL, Heinrich. A szöveget Theodor MOMMSEN gondozta. Az 1864-es lipcei kiadás újranyomása: Heidelberg, 1961. 355–366; 366.

¹⁸ „Interiectio est pars orationis interiecta aliis partibus orationis ad exprimendos animi affectus; aut metuentis, ut ei [eu]; aut optantis, ut o; aut dolentis, ut [heia et] heu; aut laetantis, ut evax. sed haec apud Graecos adverbii adplicantur, quod ideo Latini non faciunt, quia huiusce modi voces non statim subsequitur verbum. licet autem pro interiectione etiam alias partes orationis singulas pluresve subponere, ut nefas, pro nefas. accentus in interiectionibus certi esse non possunt, ut fere in aliis vocibus inconditas invenimus.” *Donati Grammatici Urbis Romae Ars grammatica*. Grammatici Latini IV. 367–402; 391–392.

¹⁹ „Interiectio nihil habet nisi solum mentis affectum, quae tunc vere interiectio dicitur, quando voce incondita profertur, ut o heu et similia.” *Servii commentarius in Artem Donati*. Grammatici Latini IV. 405–448; 443.

²⁰ „Inconditas invenimus. Hoc est (ut exponens hunc locum Priscianus ait) quae abscondita voce et non plane expressa, proferuntur.” *In hoc opusculo continentur tres artis grammaticae auctores oppidorumque vetusti, ut quos Priscianus in opere de arte grammatica non semel citat, Asper Iunior, Aelius Donatus, in arte secunda, et Phocas, nuper per Ioannem Caesarium exactissime castigati, ac nunc per eundem denuo recogniti, praeterea ab eodem ipso scholiis passim adiectis illustrati locis videlicet obscurioribus*. Lipsiae, 1527, E6v. Jelzete a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban: H: P 710 8r Helmst. (2).

indulatszóval kapcsolatban a szerző Donatust méltatja: igen helyesen teszi, amikor az *interiectio „abscondita voce”* kiejtését említi.²¹

Meggyőződhettem róla, hogy a Sylvester szempontjából fontos időszakban a Servius és Priscianus által is méltatott és átvett helyes alak, az *incondita* és a romlott forma, az *incognita* egyaránt sokszor megjelent. Arra is van példa, hogy a hibás latin szöveg szerepel párhuzamosan a nemzeti nyelvű fordítással. Turóczi-Trostler József Ambrosius Moibanustól az *interiectio* meghatározását is idézi. A latin definícióban *incognita* áll. A német változat mégis hibátlan, mert Moibanus éppen a „*voce incognita*” kifejezést nem fordította le.²² Talán azért, mert neki is feltűnt, hogy nincs semmi értelme?

Érdekes példa a következetlenségre az egyik népszerű Donatus-kiadás, a Culmann-féle két párhuzamos redakciója. A munkát 1534-ben Frankfurtban is, Lipszében is kiadták. A frankfurti a helyes változatot (*incondita*) hozza,²³ az ugyanabban az évben kiadott lipcsei viszont a helytelent (*incognita*).²⁴

Mint az indulatszó példája is mutatja, Sylvester egyes kifejezéseit érdemes elhelyezni a grammatikatörténet tágabb összefüggéseiben. A hasonló esetek segíthetnek a források valószínűsítésében is. Az elmondottak alapján például el kell gondolkoznunk rajta, hogy vajon Sylvester valóban használta-e Servius és Priscianust, akiktől világosan megtudhatta volna, hogy az *interiectiót* kifejező hang nem *incognita*, hanem *incondita*.

Hogy milyen fontos problémákra hívhatja fel figyelmünket a *Grammatica Hungarolatina* egy-egy részletének aprólékos vizsgálata, arra jó példa Sebestyén Árpád tanulmánya a prepozíció meghatározásáról.²⁵

Az új kiadásban lehetne magyarázatokat fűzni a szövegben előforduló nevekhez is, különösen olyan esetekben, amikor azok nemcsak a *Grammatica Hungarolatina* kapcsolatrendszerét és ezzel együtt Sylvester János szellemi horizontját világítják meg, hanem térben és időben messzebbre is utalnak. Ismét egyetlen példa: Lilius.

²¹ „De interiectione. [...] Optime tamen de accentibus earum docuit Donatus, quae non sunt certi. Quippe cum & abscondita voce, id est non plane expressa proferant, & pro affectus commoti qualitate, confundantur in eis accentus.” *Prisciani Grammatici Caesariensis Libri omnes: De partibus orationis XVI, deque constructione earundem II. [...] Norinbergae, 1528, 217. HAB: A: 107.1 Quod. 2r (2).*

²² „Interiectio est pars orationis indeclinabilis significans mentis affectum voce incognita, Bedeuth ein antzeigung der beweeung des gemutes.” TURÓCZI-TROSTLER József: *A magyar nyelv felfedezése*. Bp. 1933. 35. MOIBANUS: *Paedia Artis Grammaticae*. Lipsiae, 1521.

²³ „Interiectio quid est? Pars orationis significans mentis affectum, voce incondita.” *Aelii Donati viri clarissimi De octo partibus orationis methodus: quaestiunculis puerilibus undique collectis, illustrata per Leonardum Culmannum Crailsheymensem*. Francofordiae ad Oderam, 1534, E3v. HAB: S: Alv. Bc 409 (5).

²⁴ „Interiectio quid est? Pars orationis significans mentis affectum, voce incognita.” *Aelii Donati viri clarissimi De octo partibus orationis methodus, quaestiunculis puerilibus undique collectis, illustrata per Leonardum Culmannum Crailsheymensem*. Lipsiae, 1534, E5v. HAB: H: P 710 8r Helmst. (1).

²⁵ SEBESTYÉN Árpád: *A prepozíció meghatározása Sylvesternél.* = Magyar Nyelv 1990. 73–75.

Balázs János említett terjedelmes jegyzetében írja, hogy Sylvester „a nemi szabályok részletesebb tárgyalásáról lemond. Az érdeklődők figyelmét felhívja a verses nemi szabályokra, főképpen Sulpitius és Lilius műveire. [...] Ez a Lilius alkalmasint az a grammatikus, akinek 1513-ban jelent meg egy Erasmussal közösen kiadott nyelvtani műve.”²⁶

„Lilius Grammaticusról” ennél többet is érdemes mondani, mivel más ponton is érintkezik a magyar grammatika történetével. A XVII. században Jászberényi Pál Londonban szerkesztett latin–angol nyelvkönyveket. Ezek mind terjedelmük, mind igényességük alapján állják a versenyt a kor legszínvonalasabb hasonló külföldi munkáival. Különleges jelentőségük, hogy idegenben is hozzájárultak a magyar tudományosság elismertetéséhez.²⁷ Jászberényi az *Institutió*ban a latin nyelvtani ismereteket foglalja össze, a *Fax nova* szómagyarázatot.

Ennek előszavából derül ki, hogy munkája lényegének utóbbi művét tekinti; az *Institutió*t csak azért írta meg, hogy az angol iskolákban használatos grammatikát könnyebben meg lehessen érteni. Alkalmazkodva ugyanis a körülményekhez, nem téveszti szem elől a szigetország iskolái számára kötelezően elrendelt *Grammatica Lilianát*.²⁸ Lilius egyébként William Lily, Thomas More barátja. A nevezetes grammatikát több kisebb mű előzte meg, ezek közül az egyik az „Erasmussal közösen kiadott” munkácska. A *De octo partibus orationis constructione libellus* 1521-ben ugyancsak Erasmus javításaival jelent meg; 1540-re alakult ki az a formája, ami *Grammatica Liliana* néven vált ismertté, és a későbbi – kétszáznál is több – kiadások alapjául szolgált. Sylvester Krakóban Leonhard Cox tanítványaként könnyen megismerkedhetett a mester honfitársának, Liliusnak munkáival.

A *Grammatica Hungarolatina* keletkezésének korát tanulmányozva nemcsak az egyes kifejezések, nevek tágabb környezetét érdemes vizsgálni, hanem általánosabb koncepcionális kérdéseket is, a latin és a nemzeti nyelvek összefüggéseiről vallott nézeteket. Az ide kapcsolódó szempontjaimat máshol részletesebben kifejtem;²⁹ itt csak röviden utalok azokra a legfontosabb körülményekre, amelyeket egy új kiadás munkálatai során mindenképpen figyelembe kell venni.

²⁶ BALÁZS J.: *i. m.* (1958.) 413.

²⁷ JÁSZBERÉNYI Pál: *Institutionum Grammaticarum*. Pars Prima, Secunda. London, 1663. RMK III. 2210; 1667, RMK III. 2392; 1669, RMK III. 2495; *Fax nova linguae Latinae*. London, 1664, RMK III. 2252; 1666, RMK III. 2353; 1670, RMK III. 2530 – de ez utóbbi már a negyedik kiadás, és ha feltételezzük, hogy ez a redakció is az *Institutió*val együtt jelent meg, gyanakodhatunk annak is egy ismeretlen negyedik kiadására.

²⁸ „Ad pleniorem et planiorem Grammaticae Lilianae illustrationem, tractatum quaedam bipartitum, sub titulo Institutionum grammaticarum, adjicio. [...] Sacra Regia Maiestas Grammaticam Lilianam in Scholis huius Insulae trivialibus, publica autoritate recipiendam docendamve statuit.” JÁSZBERÉNYI P.: *i. m.* (1664.)

²⁹ BARTÓK István: *Grammatica Hungarolatina – Grammatica Latinogermanica, Sylvester János és Marcus Crodellius*. = ItK 1998. 5. sz.

Sylvester forrásai után nyomozva az eddigi kutatás a két legkézenfekvőbb irányba indult el. Mivel a *Grammatica Hungarolatina* párhuzamos latin–magyar nyelvkönyv, elsősorban azt a két területet vizsgálták, ahonnan Sylvester indíttatást kaphatott: egyrészt a vulgáris nyelvek szabályainak rendszerezéseit, másrészt a latin grammatikákat. Sorra vették az egyes nemzeti nyelvek szabályozására irányuló törekvéseket, továbbá vizsgálták a klasszikus hagyomány továbbélését, az ókori auktoroktól kezdve a középkoron keresztül a humanista szerzőkig. Különösen a hangjelölés módszereivel kapcsolatban irányult a figyelem a görög és a héber grammatikákra.

A wittenbergi Melanchthon-tanítványok esetében természetesnek tűnt a ható tényezők között előkelő helyre sorolni a nagy praeceptor munkásságát. Ugyanakkor egyes részleteket illetően felhívták a figyelmet olyan esetekre, amikor Sylvester nem mesterét követte, sőt az övétől különböző nézeteknek adott hangot.

Balázs János még hivatkozhatott Erika Isingnek a hatvanas években végzett kutatásaira, aki – mint Balázs írja, az ő kezdeményezéséhez csatlakozva – a vulgáris nyelvek grammatikai irodalmának kibontakozását vizsgálta Közép- és Kelet-Európában. Eredményeinek összefoglalása Balázs János megfogalmazásában:

„a tőle tárgyalt időszakban a humanisták Donatus elemi fokú nyelvtanát átdolgozva egyre nagyobb mértékben vették figyelembe anyanyelvüket. Így tankönyveik folyamatos átmenetet képeznek a német nyelven írt grammatikákhoz, amelyek így nem véletlenül, hanem az elemi fokú latintanítás során kialakult iskolai hagyományok keretei között jöttek létre.”³⁰

A német szaktudomány azóta újabb eredményekkel gazdagította a párhuzamos latin–német grammatikák vizsgálatát. A modern kutatás úgy látja, hogy az anyanyelv és a latin viszonyát illetően kétféle elképzelés körvonalazódott a XVI. század első harmadában. Melanchthon és számos követője úgy vélte, hogy a német bizonyos esetekben lehet hasznos segédeszköz a latintanulás kezdeti fokán, de a későbbiekben már arra kell törekedni, hogy a kommunikáció nyelvéné a latin váljék. Ennek megfelelően műveikben a német csak példaanyag, meglehetősen szórványosan fordul elő. A másik vonulat hívei viszont ennél több szerepet szántak a németnek. Arra törekedtek, hogy a latin grammatika elsajátításával párhuzamosan a tanulók saját anyanyelvük teljes rendszerét is megismerjék, és annak leírása németül is lehetővé váljon. E célkitűzések jelentős részben a kétnyelvű Donatus-kiadásokban valósultak meg. Az irányzat kiemelkedő képviselőjének a kutatás a torgaui iskola tanárát, Marcus Crodeliust tartja.³¹

³⁰ BALÁZS János: *Hermesz nyomában*. A magyar nyelvölcselet alapkérdései. Bp. 1987. 273–274.

³¹ Két tétel az újabb német szakirodalomból: *Latein und Volkssprache im Deutschen Mittelalter 1100–1500*. Szerk. HENKEL, Nikolaus–PALMER, Nigel F. Tübingen, 1992; PUFF, Helmut: „Von dem schlüssel aller Künsten/nemblich der Grammatica”. *Deutsch im lateinischen Grammatikunterricht 1480–1560*. Tübingen–Basel, 1995.

A *Grammatica Hungarolatiná*t összehasonlítva Crodeliusnak és a hozzá hasonló nézeteket valló kortársainak a munkáival, számos feltűnő egyezésre lehetünk figyelmesek. A Melanchthon-levelezés egy adata felveti annak a lehetőségét, hogy Sylvester és Crodelius 1534 nyarán Torgauban személyesen is találkoztak. Mindezek alapján igencsak valószínűnek kell tartanunk Sylvester régóta feltételezett 1534–36-os wittenbergi tartózkodását. Ennek tükrében az újabb kiadásban jelezni kell az eddig figyelmen kívül hagyott, ám erősen valószínűsíthető forrásokat is. Úgy tűnik, hogy Sylvesternek sok mindenért nem kellett Diomédészhez, Donatushoz, Priscianushoz, de még Melanchthonhoz sem fordulnia. A *Grammatica Hungarolatina* számos eleme megtalálható az 1530-as évek első felében Wittenbergben megjelent vagy ott is könnyen elérhető kézikönyvekben. Céljaikat tekintve ezek az alapfokú, párhuzamos latin–német grammatikák sokkal inkább hasonlítanak Sylvester munkájához, mint Melanchthonnak és társainak a latin humanista képzést elősegítő munkái.

Ezen a helyen a számításba vehető források közül példaként két szerzőre hivatkozom. Crodelius 1533-as grammatikájának, az úgynevezett „Torgauai Donatusnak”³² a szerkezete megfeleltethető a *Grammatica Hungarolatiná*énak. A szokásos humanista díszítmények tartalmukban is egyeznek a két munkában. Úgy tűnik, Sylvester az egész könyv felépítésében Crodeliust követte, az egyes részleteket illetően másokra is támaszkodott.

Egy másik szerzőnek két művére utalok. Sigismundus Lupulus 1533-as kompendiumában a grammatika négy része: Litera, Syllaba, Dictio és Oratio – azaz pontosan megegyezik Sylvester felosztásával. Az interiectio pedig – akárcsak Sylvesternél – „voce incognita” fejezi ki a beszélő indulatait.³³ Ugyanennek a szerzőnek egy másik kézikönyvében található olyan grammatika-meghatározás, amelyik bizonyos szempontból jobban hasonlít Sylvester definíciójához, mint Guarino da Veronáé.³⁴

Sylvester János latin–magyar grammatikájának európai összefüggései más megvilágításba helyezhetik nyelvtudományunk történetének későbbi szakaszait is. A latin grammatika és a nemzeti nyelv párhuzamaira sok példa van XVII.

³² Az első, wittenbergi kiadásból példány nem ismert. A munkának egy későbbi magdeburgi edícióját tanulmányozhattam: *Aelii Donati Methodus, seu declinandi, coniugandique prima elementa, pro pueris Alphabetariis rerum grammaticarum prorsus ignaris, diligentiori cura nunc primum concinnata, cum Epistola Philip. Melanch.* Magdeburg, 1579. HAB: Alv. Ca 140 (1).

³³ „Quot sunt partes Grammaticae? Quatuor. Litera, Syllaba, Dictio et Oratio.” „Quid est interiectio? Est pars orationis indeclinabilis, significans mentis affectum voce incognita.” *Erotemata octo partium orationis ad Tyronum literariorum usum compodata, concinnataque.* Sigismundo Lupulo collectore. Lipsiae, 1533, A2r, Clv. HAB: J 161 8r Helmst. (4).

³⁴ GUARINO: „Grammatica est ars recte loquendi recteque scribendi, scriptorum et poetarum lectionibus observata.” – SYLVESTER: „Grammatica est ars recte loquendi et scribendi autoritate optimorum poetarum et oratorum constans.” BALÁZS J.: *i. m.* (1958.) 195. – LUPULUS: „Grammatica est ars & professio, quae usu, ratione, atque autoritate constat: Vel brevius. Grammatica est certa loquendi & scribendi ratio.” *Rudimenta Grammatices Sigismundi Lupuli, Ab autore nuper revisa, magnaue accessione aucta.* Lipsiae, 1535, A2r. HAB: P 899 8r Helmst. (4).

századi magyar szerzőinknél is. A már említett Jászberényi Pál munkásságát vagy éppen a Comenius-kiadások hátterét vizsgálva érdemes volna figyelembe venni az európai folytonosságot is.³⁵

Az új kiadás alkalmat adna a Sylvester Jánosra vonatkozó szakirodalom áttekintésére. Mint a bevezetőben is hangsúlyoztam, számos értékes tanulmány látott napvilágot az elmúlt évtizedekben, de sok közülük kevésbé ismert vagy nehezen hozzáférhető. Sylvester munkásságát a nyelvtudomány és az irodalomtörténet is a magáénak érzi, de kapcsolódik más tudományágakhoz is. Előfordulhat, hogy az egyes szakterületek képviselői nem ismerik eléggé a rokon diszciplínák irodalmát, így a kutatás nem vesz tudomást egy-egy fontos publikációról.

A már idézett 1988-as írásában Kovács János Balázs János pontosan harminc évvel korábbi könyvére hivatkozva elveszetteként említi Sylvester *Rosariumát*.³⁶ Tanulmányának megjelenése előtt hét évvel Németh S. Katalin beszámolt a nyomtatvány előkerüléséről, teljes szövegét közreadta, és néhány lap hasonmását is közölte.³⁷ A szakirodalom rendszerezésével talán el lehetne kerülni a hasonló eseteket.

Érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy egy szövegkiadás apparátusában mennyire tágítható az információk köre. A szakirodalom alapján számos olyan kérdés vetődik fel, ami akár a *Grammatica Hungarolatina*hoz is kapcsolódhat. Hogy ismét csak egy példát hozzak: vajon eléggé közismert-e a kutatás számára az a tény, amit Péter Katalin 1995-ben tett közzé, hogy Nádasdy Ferenc híres sárvári udvara sokáig Kanizsán volt?³⁸ A probléma kifejtése során a tanulmányban megfogalmazódnak Sylvester 1534–36-os wittenbergi tartózkodása mellett szóló újabb érvek.

Befejezésül csak igen röviden utalhatok arra, hogy milyen kérdéseket vetnek fel a szövegkiadás legáltalánosabb, ám annál időszerűbb problémái. Világunk rohamos digitalizálódása éppúgy a hagyományos szempontok átgondolását teszi szükségessé, mint az „irodalomról való beszéd” divatos elméletei. Látnunk kell, hogy az elektronikusan rögzített, hálózaton keresztül elérhető adatbázisok nemcsak technikailag teremtenek új lehetőségeket, hanem a szövegekhez való viszonyunkat is befolyásolják. Szembe kell néznünk azokkal a véleményekkel is, amelyek a textológiára épülő irodalomtudomány létjogosultságát vonják kétségbe.

³⁵ A kérdéshez kapcsolódó újabb tanulmány: DUKKON Ágnes: *Comenius nyelvtanítási módszerének tükröződése Jászberényi Pál latin–angol nyelvkönyvében*. = MKsz 1997. 76–82.

³⁶ „A meglepően termékeny fiatalkori krakkói munkásság eredménye négy kiadvány. Ezek közül kettő (a *Rosarium* és egy négynyelvű – latin, német, lengyel, magyar – szótár) elveszett. Hajdani meglétükről Balázs János egy keze ügyébe került lengyel bibliográfia alapján tudósít.” KOVÁCS J.: *i. h.* (1988.) 157.

³⁷ NÉMETH S. Katalin: *Egy elveszettek hitt Sylvester-nyomtatvány*. Szeged, 1981. 11–20. (*Acta historiarum litterarum Hungaricarum* 18.)

³⁸ Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről, in: PÉTER Katalin: *Papok és nemesek*. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp. 1995. 56–65.

Mindezek ismeretében is remélem, hogy a felvetett szempontok és konkrét példák nem minden haszon nélkül valók. Egy új kiadás elkészítése hosszú időbe telik; a humán tudományoknak és művelőiknek helyzetét ismerve azt is megkockáztathatjuk, hogy nemcsak elszántság és szorgalom kérdése. Úgy vélem, hogy a munkálatok során lesz még idő olyan észrevételeket figyelembe venni, amelyeket esetleg éppen ez a közlemény inspirál.

ISTVÁN BARTÓK

János Sylvesters verborgene Schätze

Gesichtspunkte zu einer neuen Ausgabe der Grammatica Hungarolatina

Die parallele lateinisch–ungarische Grammatik János Sylvesters, betitelt *Grammatica Hungarolatina* (1539) ist die erste bekannte Systematisierung der ungarischen Sprache. Beide Ausgaben des Textes (1808, 1866) bedürfen einer Verbesserung. Die vorliegende Mitteilung wirft einige solche Gesichtspunkte auf, die die Notwendigkeit der neueren Ausgabe begründen.

Ausser der Verbesserung der unrichtigen Lesungen lohnt es sich den Hintergrund der einzelnen Fachausdrücke zu untersuchen. Die Quelle der Definitionen ist Donatus. Das Beispiel der „interiectio“ zeigt, dass das Modell der ungarischen Definition nicht die authentische Donatus-Texttradition, sondern eine verdorbene Variante war.

Die neue Textausgabe bietet eine Gelegenheit die Umstände der Entstehung zu forschen. Man kann auffallende Ähnlichkeiten mit den deutschen Donatus-Ausgaben der 1530er Jahre: mit den Werken des Marcus Crodellius, des Sigismundus Lupulus und anderer beobachten. Die ausführliche Vergleiche können auch den Kreis der vermuteten Quellen von Sylvester erweitern.